

Deneyssel, Rasyonel ve Mistik Bilginin İnşasında Otodidakt Bir Model Olarak Hayy bin Yakzân

Selahattin Akti | [0000-0001-5464-8740](https://orcid.org/0000-0001-5464-8740) | selakti@comu.edu.tr

Doç. Dr. | Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi | İlahiyat Fakültesi | İslam Felsefesi Anabilim Dalı | Çanakkale | Türkiye

<https://ror.org/05rsv8p09>

Atıf

Akti, Selahattin. "Deneyssel, Rasyonel ve Mistik Bilginin İnşasında Otodidakt Bir Model Olarak Hayy bin Yakzân", *Artuklu Akademi* 12/2 (Aralık 2025), 441-462. <https://doi.org/10.34247/artukluakademi.1758259>

Öz

Bireyin kendi kendine öğrenme sürecini ifade eden ve Türkçede "öz öğrenim" ile karşılık bulan "otodidakt" terimi birden fazla alt süreç ve alt faaliyeti de kapsamaktadır. Yazılı metinlerdeki kullanımı daha çok son yüzyıllarda artmış olsa da terimin ihtiva ve işaret ettiği olgu düşünce tarihinde hep olagelmıştır. Bu çalışmanın nihai hedefi tarihte otodidakt bir eser olarak görülen *Hayy bin Yakzân* adlı eserinin söz konusu bağlamda ele alınıp alınamayacağını tartışmaktır. Zira eser 1671 yılında Arapçadan Latinceye Edward Pococke tarafından ilk tercümesi *Philosophus Autodidactus* adıyla yapılmış ve sonraki yıllarda dönemin düşünürleri tarafından otodidaktizmin en iyi örneklerden biri olarak gösterilmiştir. Nitekim eserin öykü kahramanı Hayy, toplumdan uzak ıssız bir adada vahşi hayvanlar tarafından büyütüldükten sonra hayatta kalabilmek için büyük bir mücadeleye girişmiş ve her şeyi kendi başına öğrenmek zorunda kalmıştır. Ancak Orta Çağ düşünürlerinin dikkatini çeken şey Hayy'ın doğaya karşı kazandığı bu zafer değil, doğayla mücadele halindeyken fizik âlemini anlamak için geliştirdiği düşünme kabiliyetinin bir süre sonra metafizik bilgiyi de elde edebilecek evrimi gerçekleştirebilmesidir. Fiziksel olarak diğer canlılardan daha zayıf olan Hayy'ın onlardan farklı olarak düşünebiliyor olduğunu keşfetmesi ve bu durumu yaşadığı adada lehine çevirmesi çok uzun sürmemiştir. Doğanın izlenmesi ve düşünülmesinden hareketle düşüncenin doğasını keşfeden Hayy, doğasını keşfettiği bu teorik düşünme ve mükâsefe yoluyla daha sonra mutlak hakikatin bilgisine ulaşır. Bu çalışmada İbn Tufeyl'in Hayy için öngördüğü ve kademe kademe ilerleyen bu öğrenim sürecinin otodidakt tartışmaları içerisindeki yeri değerlendirilecektir. Nitel analitik bir yöntemi benimsediğimiz araştırmamızda amacımız, sözü edilen sürecin 'mistik otodidaktizm' şeklinde kavramsallaştırmasının mümkün olup olmadığını anlamaktır. Bildiğimiz kadarıyla mevcut literatürde eseri pedagojik otodidaktizm açısından analiz eden bir çalışma bulunmamaktadır. Araştırma, klasik İslam düşüncesindeki bu boşluğun doldurulmasına katkı vermeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler

İslam Felsefesi, Hayy bin Yakzân, Otodidaktizm, Otodidakt Öğrenim, Mistik Otodidaktizm, Öz Öğrenim.

Öne Çıkanlar

- Otodidaktik öğrenme terimi birden fazla alt süreç ve alt faaliyeti kapsayan bir üst başlıktır.
- Hayy'ın ulaştığı bilgi salt akıl ve gözlemlle sınırlı kalmayarak zamanla keşfi bir boyuta evrilmiştir.
- İnsanın bu bilgiyi elde etmesi ancak kendine dönmesi ve kendini tanımasıyla mümkün olur.
- Bilimsel otodidaktizm ile mistik otodidaktizm birbirinden farklıdır.
- Bilginin genişlemesini önceleyen bilimsel otodidaktizmin aksine mistik otodidaktizm bilince ulaşma gayreti güder.

Makale Bilgileri

Makale Türü	Araştırma Makalesi
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Geliş Tarihi	04.08.2025
Kabul Tarihi	03.12.2025
Yayın Tarihi	31.12.2025
Benzerlik Taraması	Yapıldı- intihal.net
Yapay Zeka Beyanı	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde, literatür toplama amaçlı olarak sınırlı ölçüde yapay zekâ tabanlı bir araç olan Copilot ve ChatGPT kullanılmıştır. Yapay zekâ yalnızca literatür tarama amacıyla kullanılmış olup, çalışmanın bilimsel içeriği, analizleri, değerlendirmeleri ve sonuçları tamamen yazar tarafından oluşturulmuştur.
Etik Kurul İzni	Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Etik Bildirim	artukluakademi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır
Dizinleme Bilgileri	Dergi TrDizin, DOAJ, EBSCO, ERIH PLUS, Ulrich's ve ATLA'da taranmaktadır.

Hayy ibn Yaqzân as an Autodidactic Model in the Construction of Experimental, Rational, and Mystical Knowledge

Selahattin Akti | [0000-0001-5464-8740](https://orcid.org/0000-0001-5464-8740) | selakti@comu.edu.tr

Assoc. Prof. | Canakkale Onsekiz Mart University Faculty of Divinity | Department of Islamic Philosophy | Canakkale | Türkiye

<https://ror.org/05rsv8p09>

Citation

Akti, Selahattin. "Hayy ibn Yaqzân as an Autodidactic Model in the Construction of Experimental, Rational, and Mystical Knowledge", *Artuklu Akademi* 12/2 (Dec 2025), 441-462. <https://doi.org/10.34247/artukluakademi.1758259>

Abstract

The term autodidact, corresponding in Turkish to "özöğrenim," denotes an individual's self-directed learning process and comprises several sub-processes and activities. Although its appearance in written sources has increased mainly in recent centuries, the phenomenon it signifies has always existed in the history of thought. The ultimate aim of this study is to examine whether Hayy ibn Yaqzân, long regarded as an autodidactic work, can indeed be analyzed within this framework. The text was first translated from Arabic into Latin in 1671 by Pococke under the title *Philosophus Autodidactus*, and subsequent thinkers presented it as one of the finest examples of autodidacticism. The protagonist, Hayy, raised by wild animals on a deserted island far from society, must struggle to survive and thus learns everything on his own. Yet what attracted medieval thinkers was not merely his victory over nature, but the development of a capacity for reflection that, beginning with efforts to understand the physical world, eventually enabled him to attain metaphysical knowledge. Observing and contemplating nature, Hayy discovers the nature of thought itself, and through theoretical reasoning and inner unveiling, he ultimately reaches knowledge of absolute truth. This study evaluates the place of the gradual learning process envisioned by Ibn Tufayl for Hayy within debates on autodidacticism. Employing a qualitative-analytical method, it seeks to determine whether this process can be conceptualized as "mystical autodidacticism." To our knowledge, no study analyses the work regarding pedagogical autodidacticism; the research aims to fill a gap in classical Islamic thought.

Keywords

Islamic Philosophy, Hayy Ibn Yaqzân, Autodidacticism, Autodidactic Learning, Mystical Autodidacticism, Self-Directed Learning

Highlights

- The term autodidactic is a broad concept that encompasses multiple sub-processes and sub-activities.
- The knowledge Hayy attained was not limited to reason and observation alone, but evolved over time into a discovery-based dimension.
- A person can acquire this knowledge only by turning inward and knowing themselves.
- Scientific autodidacticism and mystical autodidacticism are distinct from one another.
- Unlike scientific autodidacticism, which prioritizes the expansion of knowledge, mystical autodidacticism aims for attaining consciousness.

Article Information

Article Type	Research Article
Reviewers	Two external reviewers / Double-blind
Date of Submission	04.08.2025
Date of Acceptance	03.12.2025

<i>Date of Publication</i>	31.12.2025
<i>Plagiarism Checks</i>	Done- intihal.net
<i>AI Disclosure</i>	During the preparation of this study, Copilot and ChatGPT, which are artificial intelligence-based tools, were used to a limited extent for the purpose of collecting literature. Artificial intelligence was used solely for the purpose of literature review, and the scientific content, analyses, evaluations, and conclusions of the study were entirely created by the author.
<i>Ethics Committee Approval</i>	This study does not require ethics committee approval, as it is based on data obtained through literature review and previously published sources. It is hereby declared that all scientific and ethical principles were observed during the preparation of the study, and that all referenced works have been properly cited in the bibliography.
<i>Complaints</i>	artukluakademi@gmail.com
<i>Conflict of Interest</i>	No conflict of interest declared
<i>License</i>	The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 license.
<i>Indexing Information</i>	The journal is indexed in TrDizin DOAJ, EBSCO, ERIH PLUS, Ulrich's and ATLA.

Giriş

Pandemi ve buna bağlı olarak sokağa çıkma kısıtlamalarının hayatımıza girdiği 2020 yılından itibaren öğrenim faaliyetlerinin eve taşınması ve kişinin kendi kendine öğrenmeye teşvik edilmesi 21. yüzyılda karşımıza çıkan en önemli değişimlerden biriydi. Ancak görünüşe bakılırsa pandemi şartlarının bize dayattığı bu öğrenme biçimi yeni değildir ve uzun bir geçmişe sahiptir. Nitekim tam bu noktada Türkçede “öz öğrenim” ile karşılık bulan “otodidakt” terimi, düşünce tarihinde kendisine uzun süredir yer bulan ve bireyin kendi kendine öğrenme sürecini ifade eden bir kavram olarak karşımıza çıkar. Bu terim, tarih içerisinde çok sık karşılaşılmayan, marjinal ve küçümsenen bir kavramdan, zamanla bireysel öğrenme yoluyla kendini gerçekleştirmeyi temsil eden bir ideale dönüşmüştür. Otodidaktizmin bilgiye erişim araçları ve toplumsal koşullarla şekillenen dinamik bir eğitim şekli olduğu düşünüldüğünde, bunun, Sokrates’in Antik sorgulama geleneğinden İbn Tufeyl’in mistik-rasyonel sentezine, Rönesans’ın hümanizminden deneyimci Aydınlanmaya ve oradan da günümüz dijital platformlarına uzanan süreçte bireysel merakın tarihsel imkânlarla kesiştiği bir yolculuk olduğu görülecektir. Kamuoyunda tartışılan ‘öz yönlendirmeli öğrenme’, ‘yaşam boyu öğrenme’ ve ‘enformel eğitim’ gibi kavramlar bu yolculuğun günümüzde de devam ettiğini göstermektedir. 21. yüzyılın ilk çeyreğini tamamladığımız şu günlerde internet üzerinden erişilebilen Wikipedia benzeri sosyal öğrenme ağları ve ileri düzey yapay zekalar, bireyin kendi kendini eğitmesinin farklı ve çok çeşitli kombinasyonlarını göz önüne sermektedir. Çok da uzak olmayan bir gelecekte yapay zeka destekli öğrenme uygulamalarının sağlayacağı kişiselleştirilmiş öğrenme ortamlarının otodidaktizmi nasıl dönüştüreceği araştırılmaya değer bir konudur.

Elinizdeki bu çalışma, *Hayy bin Yakzân*’ın¹ Edward Pococke (öl. 1691) tarafından Arapçadan Latinceye doğrudan ilk tercümesinin 1671 yılında *Philosophus Autodidactus*² adıyla yapılmasından ilham alarak, Pococke’un otodidakt yakıştırmasının İbn Tufeyl’in roman kahramanı Hayy için kavramsal olarak kabul edilip edilemeyeceğini tartışmaktadır. Söz konusu eserin ana karakteri Hayy, ıssız bir adada dünyaya gelir, toplumdan ve medeniyetten uzak bir şekilde tek başına büyür. Hiçbir yol gösterici ve öğretmenin yardımını almaksızın yalnızca gözlem, deney ve akıl yürütme yoluyla ihtiyaç duyduğu bilgiye ulaşan Hayy’ın hikayesi Tanrı bilgisine nasıl ulaştığının gösterilmesiyle devam eder.

Hayy bin Yakzân’ın felsefi, edebi ve tarihi yönlerini ortaya koyan birçok çalışma vardır ve kendi araştırmamızı yaparken elden geldiğince onlardan istifade ettik. Bununla beraber gerek bu araştırmayı yaparken ve gerekse İbn Tufeyl ve eseri *Hayy bin Yakzân* ile ilgili daha önce yaptığımız yayınları hazırlarken, eserin otodidaktizm ile ilişkisine yoğunlaşan müstakil akademik çalışmalara rastlayamadık. Ancak bunda şaşılacak bir durum da yoktur. Zira gelecek bölümde de gösterileceği gibi otodidaktizm sözcüğünün kendisi bile kavramsallaşmasını tamamlayamayan, yirminci yüzyılda bile akademik çevrelerce araştırılmaya ve tanımlanmaya devam eden bir kavramdır. Belki de böylesi bir sebepten dolayı, bilimsel çalışmalarda ikinci aşama sayılabilecek, kavramın *Hayy bin Yakzân* gibi eserlerle olan ilişkisini araştıran bir çalışmaya pek rastlanılmaz. Elinizdeki bu araştırma, otodidaktizmin klasik İslam düşüncesindeki izdüşümüne dair literatüre kısmen de olsa katkı vermeyi hedeflemektedir. Zira mevcut literatürde Hayy’ın öyküsü pedagojik otodidaktizm açısından analiz edilmemiştir. Böylesi bir çalışmanın yapılması önemlidir, zira yukarıda da izah

¹ Bu çalışma boyunca kullanılacak *Hayy bin Yakzân*’ın Arapça ve Türkçe tercüme (karşılıklı) nüshası için bk. İbn Tufeyl, “Hayy bin Yakzân”, *Dini, Siyasi ve Felsefi Arka Planıyla Hayy bin Yakzan*, mlf. Selahattin Akti, (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2024), 20-197.

² Abi Jaafar Ebn Tophail, *Philosophus Autodidactus, Sive Epistola ABI Jaafar Ebn Tophail de Hai Ebn Yokdhan*, çev. Edvardo Pockokio (Oxford: Sheldonian Theatre, 1700).

edildiği üzere toplumun kendi kendine öğrenmeye teşvik edildiği çağımızda otodidaktizm önem kazanmıştır. Diğer yandan bilimsel otodidaktizmin karşısına yerleştirdiğimiz ve aşağıda ayrıntılarına yer vereceğimiz ‘mistik otodidaktizm’ kavramı bilginin genişlemesini incelemek yerine bilince ulaşma gayreti güder. Malumatın çokluğuyla değil neliğiyle ilgili olan bu bilinç, kesretin bilgisiyle değil, onun ardındaki hakikat ile ilgilenir. Bu bakış açısı, kavramın, modern otodidakt tartışmaları içerisinde farklı bir perspektif sunması bakımından önemli ve değerlidir. Tüm bu noktalardan hareketle geleneğimizde yer alan otodidakt bir modelin araştırılıp görünür kılınması önem arz etmektedir.

Araştırmaya, “*Hayy bin Yakzân* otodidaktik bir öğrenme modeli olarak değerlendirilebilir mi?” şeklinde bir soruyla başlamak, çalışmamızda bizleri analitik bir yöntem izlemeye sevk etmiştir. Her ne kadar analitik yöntem, genel anlamda matematiksel veya istatistiksel modellere dayalı nicel araştırmalarda kullanılsa da mantıksal tümdengelim, tematik sınıflandırma veya karşılaştırmalı modelleme gibi araçları da kapsar ve nitel bir araştırma yapmaya da imkân sağlar. Buna uygun olarak önce bir araştırma sorusuna, ardından bir hipoteze ve son olarak soruyu mantıksal bileşenlere ayıran analitik yönetime yer vererek araştırmamıza devam etmek istiyoruz. Araştırma sorusu yukarıda verilmişti, sırada hipotezimizi ortaya koymak vardır. *Hayy bin Yakzân* adlı eserde yer alan, bireyin dışsal bir eğitim almaksızın gözlem, deney, akıl yürütme ve en nihayet sezgisel yol ile bilgiye ulaşması bizlere yeni bir kavramsallaştırma yapma imkânı verir. Bu durum hipotezimizi, “*Hayy bin Yakzân* mistik bir otodidaktizm örneğidir” şeklinde formüle etmemizi mümkün kılar. Üç bileşene sahip hipotezin tutarlı olması için öncelikle otodidaktizm ve mistik kavramlarının tanımlanması ve bunların üçüncü bileşen olan roman kahramanı Hayy bin Yakzân ile ilişkisinin gösterilmesi gerekmektedir. Diğer yandan incelemekte olduğumuz eserin felsefi doğası nedeniyle nitel analitik yöntem, tarihsel ve karşılaştırmalı bir yönde ilerlemek zorundadır. Bu sebepten, “Otodidaktizmin Tanımı ve Düşünce Tarihindeki Kavramsal Çerçevesi” başlığı altında önce otodidaktizm kavramı incelendi ve daha sonra seçilmiş bazı düşünürler üzerinden tarihteki olası anlam ayrımlarına dikkat çekildi. Takip eden bölümde “Kesfî Bilgi ve Mistizm” başlığı altında ‘mistik otodidaktizm’ şeklinde bir kavramsallaştırmanın mümkün olup olmadığını anlayabilmek adına İslam düşüncesinde kesfî bilgi, mükâsefe, mistizm vb. terimlerin anlamlarına göz atıldı. “*Hayy bin Yakzân* ve Otodidaktizm İlişkisi” başlığı altında ise araştırmanın sorusuna cevap vermesi ve hipotezi güçlendirmesi düşünülen bilgilere yer verildi. Burada Hayy’ın karakter çözümlemesi ve öğrenme aşamaları gösterilerek bir modelleme yapılmaya çalışıldı. Ayrıca daha önce bilgilerine yer verilen tarihsel örnekler ile Hayy modeli arasında bir karşılaştırmaya gidildi. Sonuç bölümünde ise önceki bölümlerin verilerinden hareketle Hayy bin Yakzân özelinde “mistik otodidaktizm” kavramsallaştırmasıyla alakalı nihai görüş paylaşıldı.

1. Otodidaktizmin Tanımı ve Düşünce Tarihindeki Kavramsal Çerçevesi

Otodidakt olarak tanımlanan bireyler genel olarak herhangi bir eğiticinin rehberliği olmadan eğitim sürecini kendi kendine şekillendiren kişilerdir. Bu süreç, resmi bir eğitimi de içerebildiği gibi onu tamamlayabilir veya ona bir alternatif olarak da ortaya çıkabilir. Çalışacakları konuyu, çalışma materyallerini ve çalışma zamanlarını kendileri seçebildikleri için kendi kendine öğrenmenin müfredatı sonsuz çeşitliliğe sahip olabilir. Böylelikle bireyler kurumsal bir eğitime ihtiyaç duymadan aynı anda hem öğrenci hem de öğretmen olarak kendilerine özel gelişim sistemlerini inşa edebilmektedirler. Elbette bu model ile yola çıkarken ilk atılan adım ‘öğrenmeyi öğrenme’ becerisini elde etmektir. Bir lise ya da üniversite eğitimi vesilesiyle elde edilebilecek

bilgi, beceri veya meslek sayısı sınırlıyken öğrenmeyi öğrenmiş otodidakt karaktere sahip bir bireyin öğrenmesi yaşam boyu devam eder.

Bu yolculuğa çıkan kişinin öncelikle kendini tanıması, sınırlarını bilmesi ve kendine uygun olanı tespit edebilmesi gereklidir. Ancak kişinin kendini tanıması, onun, doğayı ve kendinin doğa içerisindeki konumunu tanımlamasını gerektirecektir. Doğada karşılaştığı ve nedenini bilmediği şeyler karşısında duyduğu ‘hayret duygusu’ kişiyi onu anlama çabasına sevk edecektir. Nitekim bu yüzden hayret, Platon (öl. M.Ö. 347) tarafından bilginin elde edilmesinin başlangıç noktası olarak kabul edilmiştir.³ Ancak bir otodidakt için şeyler karşısında duyulan hayret tek başına bilginin elde edilmesi için yeterli olmayacaktır. Bilgiyi açığa çıkaracak olan, hayret duygusunu takip eden meraktır. Zira hayret duygusunun sonlanması ancak, kişinin ‘neden’ sorusuna bulacağı cevap ile mümkün olur. Bu eyleme onu yönlendirecek olansa ‘meraktır’. Ancak pek çok filozofa göre hayret “giderilmesi gereken bir duygu olmaktan ziyade; farkındalığı korunması gereken bir ruh durumu konumundadır”.⁴ Aslına bakılırsa kişinin felsefi eğilimi, fizik âleminde cereyan eden harikulade olaylara gösterdiği hayret değildir. Zira bu olaylar kendisine ilk görüldüğünde hayranlık ve şaşkınlık uyandırır da son kertede sebepleri açıklanabilen şeylerdir. Kişinin asıl felsefi eğilimi metafizik hayrette aranmalıdır ve bu da yeterli neden düşüncesi tartışılırken fizikten metafizik seviyeye yükselmek ve şu soruyu sorabilmekten geçer; var olan, neden daha kolay olan hiçbir şey değil de bir şeydir?⁵ Bu felsefi tartışmalar içerisinde insan, bilincinin, varlığın çok boyutluluğu karşısındaki acziyetini hayretler içerisinde tekrar tekrar hisseder.⁶ Benliğinin

sınırlarını ve imkânlarını tanıyan insan, bu aşamadan sonra kendi varlığını bilişsel bir amaca bağlar ve böylelikle öğrenme onun varoluşsal bir amacı haline gelir. Tüm bu açıklamalarda geçen ve konumuzla doğrudan ilişkili olan ‘kendi’ (oto) ve ‘öğrenme’ (didaktik) arasındaki ilişki gözden kaçırılmamalıdır. Aynı şekilde fizikten metafizik seviyeye yükselmek ile bilginin elde edilmesinde başlangıç noktası olarak hayret ve merak duygusu için verilen bilgiler, aşağıda ayrıntısı verilecek Hayy modeli tartışılırken hatırdan tutulmalıdır. İbn Tufeyl, Hayy modelini fizikten metafizik seviyeye taşırken kendinden önceki müktesebattan yoğun bir şekilde istifade etmiştir.

Öte yandan insanın kendi konumunu bu vesileyle tanıması onu öğrenme yolunda kamçılar. Kendini tanıyabilen bir otodidakt için artık neleri öğrenmeye ihtiyacı olduğunu tespit etmek zor değildir ve bir sonraki adım ihtiyaç duyduklarını nasıl ve ne şekilde öğrenebileceğini bulmaktır. Doğal olarak tüm bunları yapmak için ihtiyaç duyacağı istek ve tutkuyu bir otodidakt genel itibarıyla iç motivasyon ve kendi öz disiplinininden alır. Zira dışsal bir motivasyonun varlığı bir otodidaktın harekete geçmesi için zorunlu değildir. Bu manada bireyin şekillenmesinde genel olarak etkili bir faktör olarak görülen toplum, bir otodidakt için olmazsa olmaz şart değildir. Makalenin ilerleyen bölümlerinde görüleceği gibi bir otodidakt, İbn Bâcce’nin (öl. 1139) Mutevahhid’i gibi toplum içerisinde yaşayıp topluma rağmen kendi özerk dünyasını inşa edebilirken, popüler kültürün Tarzan’ı ya da İbn Tufeyl’in (öl. 1185) roman kahramanı Hayy gibi toplumla hiç karşılaşmadan da vahşi doğa içerisinde kendini yetiştirebilir.

Antik Yunancada ‘kendi’ anlamına gelen αὐτός (autos) ve ‘öğretme’ διδακτικός (didaktikos) kelimelerinin bir araya gelmesiyle ortaya çıkan otodidakt kavramı muhtemelen ilk olarak 16.

³ Platon, *Theaitetos*, çev. Birdal Akar (Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2016), 155.

⁴ Muhammet Said Duran, *Felsefenin Kökeni* (İstanbul: Nobel Yayıncılık, 2024), 28.

⁵ Krş. Duran, *Felsefenin Kökeni*, 43-44.

⁶ Krş. Duran, *Felsefenin Kökeni*, 30.

yüzyılda Avrupa dillerinde görülmeye başlandı ve 18. yüzyılda da bu günkü anlamını kazandı.⁷ Benzer anlama sahip Türkçedeki “hüdâyinâbit” kelimesi ise Farsça ve Arapça iki kelimenin bir araya gelmesiyle oluşur ve Türk Dil Kurumuna göre “kendiliğinden yetişen bitki” manasına gelir. İnsan için kullanıldığında bu kelime mecaz bir anlam kazanır ve “eğitim görmemiş, kendi kendini yetiştirmiş olan (kimse)”⁸ manasına gelir. İlginç olan şudur ki; kelime, Tanrı manasına gelen Farsça “Hüdâ” ile yerden bitmek veya yetişmek manasına gelen Arapça “nâbit” kelimelerinin bir araya gelmesiyle aslında motamot çeviride “Tanrının bitirdiği/yetiştirdiği” anlamına gelir ve bu haliyle otodidakt kelimesinin tarihte görülen ilk kullanımı olan *Odysseia*’da Homeros’un kast ettiği anlam ile örtüşür. Nitekim sözü edilen yerde “αὐτοδιδάκτος (otodidaktos)” kelimesi, bir kişinin kendi kendini eğitmesinden ziyade tanrılar tarafından eğitildiğini düşündüren bir bağlamda kullanılır; “Ustasız öğrenmişim ozanlığı, kendi kendime (αὐτοδιδάκτος), tanrı esinledi bana türkülerin her türlüşünü”.⁹ Bu son yapılan açılıma Türkçede ‘Allah vergisi’ anlamında kullanılan ‘vehbî’ kelimesinin de uygun düştüğünü zikretmekte fayda vardır ve konunun, tartıştığımız ‘mistik otodidaktizm’ kavramıyla dirsek teması vardır.

448

Otodidaktik öğrenmenin psikolojik boyutlarını ele aldıkları makalelerinde Helmut Felix Friedrich ve Heinz Mandl, otodidaktik öğrenmeye duyulan güncel ilginin nedenlerini Asselmeyer’a dayandırarak birkaç bağlamda değerlendirirler. Bunların ilki, bilimsel ve teknolojik gelişmelerin yol açtığı bilgi patlamasının geleneksel kurumların sağlayabileceğinden daha esnek ve bireyselleştirilmiş öğrenme biçimlerine olan ihtiyacı artırdığı şeklindedir. Mesleki niteliklerin korunması ve personelin kendini geliştirmesi için işverenler tarafından yapılan sürekli eğitim vurgusu bireylerin otodidaktik öğrenmeye yönelik ilgisini tetiklemiştir. Otodidaktik öğrenmeye duyulan güncel ilginin ikinci nedeni ise bireyin daha etkin bir benlik anlayışı çerçevesinde meslek dışı ilgi alanları ve içeriklere yönelik duyduğu kişisel ilgidir. Bu durum, otodidaktik öğrenmenin yalnızca mesleki gelişim için araçsal bir yol olarak görülmesine ve bireyin sadece işlevsel bir nesneye indirgenmesini önlemeye katkıda bulunur. Söz konusu araştırmanın üçüncü bağlamı ise yetmişli yıllarda yapılmış “toplumun okulsuzlaştırılması” ve “öğrenmenin kendi kendini örgütlemesi” tartışmalarıyla alakalıdır. Öğrenmeye dair birçok sorumluluğun tekrar öğrenenin kendisine verilmesini amaçlayan bu süreç bireyin otodidaktik yetkinliklere sahip olmasını sağlar ve bu yetkinlikleri geliştirir. Son olarak, otodidaktik öğrenme kavramı, davranışçı yaklaşımların aksine, öz düzenleme ve öz kontrol yeteneğini bireye atfeden bilimsel yaklaşımlarla açık bir yakınlık göstermektedir.¹⁰

Aynı makalede otodidaktik öğrenmenin kavramsallaştırılmasına yönelik çeşitli girişimlerden de söz edilir. Söz konusu girişimler genel olarak otodidaktik öğrenme biçiminin iki temel özelliğine vurgu yaparlar; bunların ilki öğrenmeye dair kararların öğrenen tarafından alınmasıyla ilgilidir. Bu durumda öğrenilecek içerik, hedefler ve bunların nasıl öğrenileceğine dair kararlar öğrenenin sorumluluğunda olur. İkincisi ise bu öğrenme biçiminin eğitim kurumlarının dışında gerçekleşmesiyle alakalıdır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken bir husus vardır: Kurumsal öğrenme her zaman dışsal kontrol altında olmadığı gibi kurum dışı öğrenme de her durumda tam anlamıyla özerk olmayabilir.¹¹ Otodidaktik kavramının gerek İngilizce (örneğin: Self-directed

⁷ Friedrich Kluge, *Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Sprache*, Hrsg. Elmar Seebold (Berlin/New York: Walter de Gruyter, 2001), 507.

⁸ Güncel Türkçe Sözlük, “Hüdâyinâbit” (Erişim: 15 Temmuz 2025).

⁹ Homeros, *Odysseia*, çev. Azra Erhat - A. Kadir (İstanbul: Can Yayınları, 2008), 363/22:347.

¹⁰ Helmut Felix Friedrich - Heinz Mandl, “Psychologische Aspekte autodidaktischen Lernens”, *Unterrichtswissenschaft* 18/3 (1990), 197-198.

¹¹ Friedrich - Mandl, “Psychologische Aspekte autodidaktischen Lernens”, 198.

learning) ve gerekse de Almanca (örneğin: Selbstbestimmtes/Selbstgesteuertes Lernen) karşılıklarında öğrenme sürecinde yüksek düzeyde bireysel kontrol ve özerklik dikkat çekse de tamamen dış etkilere bağımsız bir öğrenme biçimi olduğu tartışmalıdır. Zira her öğrenme süreci bireyin bir karşı nesneyle yani bir öğrenme içeriğiyle etkileşimini içerir. Bu da öğrencinin bilişsel yapısının karşılaştığı içerik doğrultusunda değişebileceği anlamı taşır. Örneğin kişi bilgi kaynakları olarak yazılı metinler gibi başkaları tarafından oluşturulmuş araçlara başvurursa kaçınılmaz olarak o metinlerin yazarının didaktik ön kabullerine maruz kalacaktır.¹² Ancak durum bu şekilde olsa bile kişinin neyi, ne zaman, nerede, hangi kaynakları kullanarak nasıl alacağına ve neyi dışarıda bırakacağına karar veren bizzat kendisi olduğu için otodidaktik durum devam eder. O halde otodidaktik öğrenme teriminin aslında birden fazla alt süreç ve alt faaliyeti kapsayan bir üst başlık gibi görülebileceğini söylememiz mümkün görünmektedir.

Belirli bir alanda yetkinlik geliştirmek isteyen bireyler, örgün eğitim veren kurumlara devam ederek öğrenim sürecinin yönlendirilmesine izin vermiş, bir uzmanın desteğini, eğitim materyallerinin hazırlanmasını ve öğrenme başarısının uzmanlarca izlenmesini güvence altına almıştır. Ancak kendi kendine öğrenmeyi seçen bir öğrenci ise bu destek hizmetlerinden mahrum kalır. Otodidaktik öğrenmenin bireyin öğrenme sürecini öğretmen desteği olmadan öğrenmeyi tercih etmesi anlamına geldiği kabul edildiğinde, kişinin öğrenmeyi başlatmak ve sürdürebilmek için güçlü bir içsel motivasyona ihtiyaç duyacağı anlaşılabılır. 237 kişinin katıldığı bir anket çalışmasıyla Manfred Prenzel ve Alfred Heiland, bireylerin otodidaktik öğrenme süreçlerinde ortaya çıkan bu içsel motivasyonun dinamiklerini hem teorik hem de ampirik olarak tespit etmeye çalışmışlardır.¹³ Araştırmacılar, bu çalışmalarında bireyin öğrenme sürecini kendi başına başlatması ve sürdürebilmesi için gereken motivasyonu beş ana grupta sıralarlar:

- Pragmatik Nedenler: Uygun bir öğretim hizmeti yok, erişilemez veya çok pahalı olabilir. Otodidaktik öğrenme ise zaman ve mekan açısından esneklik sunar ve günlük hayata entegre edilebilir.
- İçeriksel Nedenler: Mevcut öğretim hizmetinin içerikleri bireyin ihtiyaçlarıyla uyuşmayabilir. Otodidaktik öğrenimde ise kişi ne öğreneceğine kendi karar verir ve içeriği esnetebilir.
- Didaktik Nedenler: Mevcut öğretim hizmetinin yöntemi kişisel öğrenme tarzı ile uyuşmayabilir. Otodidaktik öğrenimde ise kişi öğrenme hızı ve zorluk seviyesini kendi belirleyebilir.
- Kontrol Odaklı Nedenler: Kurumsal öğretim başarıyı denetlemeyi de içerir ve bu durum bazı bireyler için rahatsız edici olabilir. Otodidaktik öğrenen kişi ise öğrenme başarısını kendisi değerlendirir.
- Durumsal Nedenler: Sınıf ortamı ve fiziksel koşullar gibi faktörler öğrenmeyi zorlaştırabilir. Otodidaktik öğrenciler ise kendileri için uygun bir öğrenme ortamını kendileri oluşturabilir.¹⁴

Yapılan araştırmanın sonucunda ortaya çıkan bulgular ilk üç yönelimin diğerlerine kıyasla daha yüksek ağırlığa sahip olduğunu göstermiştir.¹⁵

¹² Friedrich - Mandl, "Psychologische Aspekte autodidaktischen Lernens", 199.

¹³ Manfred Prenzel - Alfred Heiland, "Motivationale Prozesse beim autodidaktischen Lernen", *Unterrichtswissenschaft* 18/3 (1990), 219-234.

¹⁴ Prenzel - Heiland, "Motivationale Prozesse beim autodidaktischen Lernen", 221.

¹⁵ Prenzel - Heiland, "Motivationale Prozesse beim autodidaktischen Lernen", 229-230.

Otodidaktik öğrenim çerçevesinde tüm insanlık tarihi boyunca yapılmış tartışmalara yer vermek bu makalenin sınırlarını aşacaktır. Ancak makalenin asıl amacı olan ve *Hayy bin Yakzân*'ın otodidaktik yönünü ortaya koymaya çalışacağımız bir sonraki bölümün anlaşılmasını kolaylaştırmak adına düşünce tarihindeki bazı örneklerle ve tartışmalara göz atmakta fayda vardır.

Hiç kuşku yok ki bilginin kaynağı ve onun elde ediliş biçimi düşünce tarihi ile meşgul olan her araştırmacının er veya geç önüne çıkan felsefenin en eski sorunsallarındandır. Söz konusu problemin otodidaktik eğitim ile de ilişkisi kurulmuştur. Nitekim bu şekilde isimlendirilmese de tarih boyunca otodidaktik veya benzeri girişimlere her zaman rastlanmış ve bilginin elde edilmesi noktasında elverişli bir usul olarak görülmüştür. Sorgulama ve içsel diyalogun öne çıktığı Antik Çağ'da, yazılı ve örgün bir öğretim geleneğinden ziyade soru-cevap yöntemiyle muhatapını kendi bilgisinin tutarlılığını sınamaya davet eden Sokrates'in (öl. M.Ö. 399) söz konusu eylemi, öğrenciyi ezberlenmiş klişelerden uzaklaştıran bir düşünme pratiği idi. Onun en ünlü öğrencisi Platon'un bu konudaki düşünceleri de hocasına uzak değildi. *Menon* diyalogunda Platon, içsel anımsama (anámnesis / ἀνάμνησις) kavramı ile zihnin doğuştan gelen bilgiyi hatırlama kapasitesi üzerine bir tartışma açar. Bekleneceği üzere bu yaklaşım, bireyin zihinsel müktesebatını toplumdan tevarüs ettiği ezber bilgiden hareket ederek değil, zihnin kendi dinamiklerini kullanarak inşa etmesi fikrine zemin hazırlayacaktı. Her ne kadar *Menon*, erdemin ne olduğu ve öğretilabilir olup olmadığı konusunun tartışılmasıyla başlasa da kısa bir süre sonra bilginin ne olduğu üzerine bir tartışmaya dönüşür. Bu ikinci tartışmayı başlatan iddia ise insanın ne bildiği ne de bilmediği bir şey üzerinde araştırma yapmasının mümkün olmadığı tezidir. Zira insan bildiği bir şeyi bildiği için araştırmazken, bilmediği bir şeyi ise neyi araştıracağını bilmediği için araştıramaz. Buna göre geriye kalan tek şık, insanın aslında sadece kısmen bildiği bir şeyi araştırmasının mümkün olduğudur. Başka bir ifadeyle insan aslında bildiği, ancak bildiğini bilmediği veya farkında olmadığı bir şeyi araştırabilir. Bu düşünce de bizi, insanın aslında ruhunda var olan ve fakat bilincinde olmadığı bir şeyi hatırlaması tezine götürür. Sokrates bu görüşün zımnen insan ruhunun ölümsüzlüğü görüşünü de içerdiğinin farkındadır. Nitekim bilginin bir şeyi hatırlama olarak kabul edilebilmesi için ya insanın bu dünyadaki hayatında daha önce öğrendiği ancak zamanla unuttuğu ya da daha önceki hayatında öğrenmiş olduğu bir bilgiyi bir uyarıcının etkisiyle yeni hayatında hatırlıyor olması gerekmektedir. Görünüşe bakılırsa Sokrates bu ikinci tezi benimsemiştir.¹⁶

Adı geçen eserde Sokrates'in hiç matematik bilmeyen bir köleye bir geometri probleminin çözümünü bulmasına yardımcı olduğu diyalog Sokratik yöntemin tüm aşamalarını görmemizi sağlar. Yöntemin ilk aşamasında Sokrates, sorduğu sorularla bir şeyler bildiğini sanan muhatapına aslında bir şey bilmediğini veya yanlış bildiğini fark ettirir. İkinci aşamada ise Sokrates, muhatapına kendisinin de konu hakkında aslında bir şey bilmediğini düşündürür ve birlikte araştırma yapma girişimine yönlendirir (ironi). Muhatabında bilgiyi öğrenme isteğinin açığa çıkmasıyla son aşamaya geçer ve sorduğu yeni sorularla insanda var olan bilgilerin açığa çıkmasını sağlar (maiotik).¹⁷ Bu yöntemin amacı, kişinin bilgiyi sorgulayarak kendi düşüncelerini eleştirmesi ve yeni sorular sorarak daha derin bir anlayışa ulaşmasını sağlamaktır. Böylelikle bireyin özgüveni gelişecek ve kendi kendine öğrenme süreci başlayacaktır. Yeni başlayan süreç otodidaktiktir.

Tarih boyunca ortaya çıkan birçok otodidaktik şahsiyet yaptıklarıyla insanlığı şaşırtmıştır. Çeşitli sebeplerden yüksek öğrenim alamamış Leonardo da Vinci (öl. 1519), filozof ve eğitimci

¹⁶ Krş. Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi 2 – Sofistlerden Platon'a* (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006), 304-306.

¹⁷ Platon, *Menon*, çev. Furkan Akderin (İstanbul: Say Yayınları, 2013), 52-60/82 b-85 e.

Jean-Jacques Rousseau (öl. 1778), otomobil tasarımcısı ve mühendis Ferdinand Porsche (öl. 1951), insan hakları savunucusu Malcolm X (öl. 1965) ve sadece 18 ay kadar örgün eğitim aldıktan sonra kendi kendini eğiten ABD'nin 16. başkanı Abraham Lincoln (öl. 1865) tarihteki önemli otodidakt örneklerdir. 17 yaşında lisans, 18'inde yüksek lisans ve 20 yaşında doktora diploması alan Leibniz, babasının ölümüyle içinde çok çeşitli kitapları barındıran bir kütüphaneye istediği vakitte girebilme imkânını elde etmiş ve daha sekiz yaşındayken bu kütüphanede kendi kendine Latince ve Yunanca öğrenmişti.¹⁸ Kendinden söz ettiği 1679 yılına ait bir metinde “otodidakt” kelimesini kullanan Leibniz, kendi kendini nasıl eğittiğini açıklar.¹⁹

Sokrates veya Descartes (öl. 1650) gibi doğuştan insan ruhunda var olan birtakım doğruların olduğunu düşünen filozofların aksine John Locke (öl. 1704) insan zihninin başlangıçta boş bir levha (Tabula Rasa) olduğunu düşünür. John Locke'un 1690 yılında yayımladığı ve dört kitaptan oluşan başyapıtı *An Essay Concerning Human Understanding* adlı eser temel olarak zihnin doğuştan boş olduğunu ve tüm bilgilerin deney ve iç yansıtma ile inşa edildiğini savunur. Locke'a göre dış dünyanın uyarılarını alıp işlemeyen önce zihin pasiftir.²⁰ Bilginin duyular aracılığıyla elde edilen deneyimlerle oluşması, bireyin o bilgiyi kendi başına otodidakt bir şekilde deneyimleyerek öğrenmesi anlamı taşımaktadır. Zira Locke bireyin kendi öğrenme sürecinde aktif bir rol oynamasını beklemektedir. Locke'un eğitim anlayışına toplu bir bakış atmamız onun otodidaktizm düşüncesine şu katkıyı verdiğini söylememizi mümkün kılar; kendi deneyimleriyle öğrenen bireyler, daha eleştirel düşünen ve kendi öğrenme süreçlerini yönlendirebilen bireyler olarak yetişirler.²¹

Anlaşılan o ki, filozof ve besteci Jean-Jacques Rousseau (öl. 1778) bu konularda selefi Locke'tan farklı birtakım fikirlere sahipti. Onun eğitimin nasıl olması gerektiğine dair fikirlerine geçmeden toplum ve insan ilişkisine dair görüşlerine göz atmak faydalı olacaktır. Rousseau, 1749 yılında “Bilimlerin ve sanatların gelişmesi ahlakın düzelmesine yardım etmiş midir?” sorusunun sorulduğu bir yarışma için *Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev*'i kaleme alır. Söz konusu eserinde bilim ve sanatların gelişmesi ile iyi olan insan doğasının olumsuz bir şekilde etkilendiğini, onların gelişmesiyle ruhlarımızın bozulduğunu ileri sürer.²² Erdem ile bilgisizliği, erdemsizlikle de bilgiyi ilişkilendiren Rousseau, sanıldığının aksine, bilginin erdem üzerinde olumlu bir katkısı olmadığını, hatta ahlaksızlığa kapı araladığını ve bilginin hiçbir zaman insanları erdemli kılmak için kullanılmadığını savunur. Rousseau'ya göre bir eylemin iyi bir eylem olma şartı failin gerçek maksadını açığa vurmasıdır. Ancak bilgi insanlara, kendi eylemlerini gerçek amaçlarını gizleyecek veya mevcut yönelimlerini saklayacak tarzda nasıl şekillendirebileceklerini öğretmiştir. O halde bilgi hakikati gözler önüne sermek yerine onu gizlemeye yarar ve bundan dolayıdır ki doğal insanın iyi olduğu yerde uygar insan hilekârdır.²³ İnsanoğlunun evcilleştirdiği hayvanların doğada yaşayan hemcinslerine göre daha kötü durumda olduklarını örnek gösteren Rousseau, doğasına aykırı olarak toplumsallaşan insanın da zayıf ve korkak hale geldiğini iddia eder. Ona göre bu durumdaki insan “Toplumsallaşır ve kökleşirken, zayıf, korkak, sürünür hale gelir; bu, insanın yumuşak ve kadınsı yaşama tarzı hem gücünü hem de cesaretini azaltmak, onu gevşetmek

¹⁸ Karl Vorländer, *Geschichte der Philosophie* (Leipzig: Verlag der Dürr'schen Buchhandlung, 1911), 2:59; Anthony Kenny, *Geschichte der abendländischen Philosophie – Neuzeit*, übersetzt von Manfred Weltecke (Darmstadt: WBG, 2016), 81-82.

¹⁹ Gottfried Wilhelm Leibniz, *Frühe Schriften zum Naturrecht*, hrsg. Hans Zimmermann (Hamburg: Felix Meiner Verlag, 2003), XX-XXI, 38. dipnot.

²⁰ John Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, çev. Vehbi Hacıcadıroğlu (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 1992), 85-86.

²¹ Krş. Mustafa Cihan, “John Locke ve Eğitim”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7 (2006), 173-178.

²² Jean Jacques Rousseau, *Bilimler Ve Sanatlar Üzerine Söylev*, çev. Sabahattin Eyüpoğlu (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007), V-VII, 1, 11.

²³ Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi* (İstanbul: Say Yayınları, 2022), 773.

sonucuna varır.”²⁴ Çalışmanın sınırlarını aşacağı için bu tartışmayı burada sonlandırarak Rousseau’nun ileri sürdüğü bu ön kabullerden sonra insan eğitimi için önerdiği düşüncelerine geçilecektir. Ancak Rousseau’nun insan ile toplum, bilgi ve erdem arasında kurduğu ilişkilerin, çalışmanın ilerleyen sayfalarında toplum dışı bir hayat süren *Hayy bin Yakzân* ile ilgili yapacağımız değerlendirmeler açısından önem arz ettiği hatırdan çıkarılmamalıdır.

1762 yılında yayınladığı *Emile ya da Eğitim Üzerine* adlı eseriyle Rousseau, özellikle negatif eğitim kavramıyla Batı eğitim felsefesi üzerinde derin izler bırakır. Rousseau’nun bu konudaki fikirlerini ortaya koyarken insanın doğuştan iyi olduğu ve onun toplumsal yozlaşmadan korunması gerektiği ön kabulünden yola çıkması, okuyucuyu, eğitimin temelde bir müdahale değil, bir engelleri kaldırma süreci olması gerektiği sonucuna götürür. Ona göre her şey, yaratıcının elinden çıktığında iyidir ve insanoğlu ise onun doğasını bozar.²⁵ Yeni doğan bir çocuğu yol ortasında rastlantı sonucu doğmuş bir ağaca benzeten Rousseau, yoldan geçen her insanın çarpması sonucu o ağacın yok olmasından endişe eder. Daha sonra sana sesleniyorum diyerek, o ağaççığı insan düşüncelerinin çarpmasından korumasını bilmiş sevecen ve ileriye gören anneye çocuğunu nasıl eğiteceğini anlatır. Onun eğitim anlayışını belirleyen en önemli kavramlar; özgürlük ve doğallıktır. Çocukların doğal olarak iyi olduklarına inandığı için onları mümkün olan en az kısıtlamayla eğitmeyi ve insanın bozulmamış doğasını ortaya çıkaran bir eğitim modeliyle büyütmek ister. Çocuğun güdülerini bastırmak, vaktinden önce biçimlendirmeye çalışmak, kural ve talimatlarla dışarıdan kontrol altına almak yerine her birinin doğal süreci içerisinde gelişimini öngören bir eğitim önerir. Annesinin karnından çıkar çıkmaz ve hareket edip kollarını bacaklarını uzatma özgürlüğüne kavuşur kavuşmaz tüm çocukların yeni bağlarla kuşatıldığına vurgu yapan Rousseau yanlış bir eğitim anlayışının bireyi tüm hayatı boyunca sınırlayan, onun hareket alanını daraltan ve yaratıcılığını öldüren etkisini ifade eder. Ona göre doğa durumundan kopuş, yapay gereksinim ve tutkulara köleliği ve başkalarının denetimi altına girmeyi beraberinde getirecektir.²⁶ Rousseau’ya göre ne yazık ki “uygar insan kölelik içinde doğar, yaşar ve ölür. Doğuşunda bir kundak içinde dirilir; öldüğünde bir tabutun içinde çivilenir.”²⁷ Hiç kuşkusuz bu görüşlerin kundaklanmamış Hayy hikayesiyle ilgisi vardır.

Kısaca ifade etmek gerekirse, Rousseau’nun çocuğun içsel gelişimi ve doğasına duyulan saygı üzerine inşa ettiği negatif eğitim anlayışı, öğretmen rolünü bilgiyi aktaran olmaktan çıkararak bir rehber konumuna indirger. Bu sistemde çocuğun duyularının ve fiziksel yetilerinin engellenmeden geliştirilmesi, merakının canlı tutulması ve her türlü tahrik edici uyaranla temasının sınırlandırılması amaçlanmıştır.²⁸ Böylelikle çocuk, otodidaktik bir biçimde tecrübe yoluyla öğrenmeye, kendi kararlarını almaya ve kendi başına düşünmeye teşvik edilmiş olur. Yetişme çağındaki çocuk ahlaki değerleri de yine aynı şekilde keşfedecektir. Kuralların kendisine dayatılması yerine çocuk, başkalarının duygularını gözlemleyerek iyi veya kötü olanı ayırt etmeyi yine kendi (oto) öğrenecektir. Eğitimin sadece bilgi aktarmak değil, bireyin doğal potansiyelini keşfetmesine ve kendi değerlerini oluşturmaya rehberlik etmek olduğunu göstermesi açısından Rousseau’nun negatif eğitim modeli, bu yönüyle, toplumsal dayatmayı değil, otodidaktik özelliği olan ve bireysel özerkliği ve sorumluluğu önceleyen bir araç olarak öne çıkar. Kendi başına dünya

²⁴ Jean Jacques Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, çev. Ünsal Oskay (İstanbul: Say Yayınları, 2009), 100.

²⁵ Jean Jacques Rousseau, *Emile*, çev. Yaşar Avunç (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010), 5.

²⁶ Semra Tüfenkçi - Mustafa Çetin, “Rousseau’da İnsan Doğası Ve Değerler Eğitimi”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/32 (Aralık 2017), 496.

²⁷ Rousseau, *Emile*, 14.

²⁸ Rousseau, *Emile*, 24.

ve onun içindeki canlılara yönelik ahlaki değerler vazeden Hayy'ın bu konudaki örnekliği dikkat çekicidir.

Aydınlanma Çağı'nın bireyin kendi aklını kullanmasını teşvik eden düşüncesi, öğrenme ve araştırmayı değerli bir ideal haline getirdi. Matbaanın yaygınlaşmasıyla beraber bu dönemde kitapların ucuzlaması bilgi imkânlarının artmasına sebep olur. Bu durum, bireylerin kurumsallaşmış formel eğitimin dışında kendi kendilerini eğitmeleri (otodidakt) için de imkân sunar. Gelişmeler kısa sürede meyvelerini verir ve teknolojik buluşlar peş peşe gelmeye başlar. Ancak sanayi devriminin hızlandırdığı kentleşme 18-19. yüzyıllarda yeni meslekleri ve artan nüfusu da beraberinde getirdi. Eğitim kurumlarının sunduğu imkânların yetersiz kalması, bireyleri okulların dışında yeni alternatifler aramaya yöneltmişti. Çıraklık başta olmak üzere vakıf ve derneklerin verdikleri derslere devam eden gençler kendi başlarına öğrenmeye yöneldiler. Yoksulluktan dolayı okuyamayan, çırak olarak girdiği kitap ciltleme atölyesine gelen kitapları okuyarak kendi kendini yetiştiren, elektromanyetik indüksiyon keşifleriyle elektrik endüstrisinin gelişmesine çok büyük katkılar yapmış ve en önemli deneyisel fizikçilerden biri olarak kabul edilen İngiliz bilim adamı Michael Faraday (öl. 1867) bu dönemin en ünlü otodidaktlarından biridir. Bu dönemde sadece ilkökul eğitimi almış ve çıraklık yaptığı dönemde kendini yetiştiren çok sayıda mucit veya sosyal ve beşeri bilimci kendini otodidakt olarak tanıtıyordu. Kendi ifadesine göre aralarında İtalyanca, Fransızca, İspanyolca, Latince, Felemenkçe, Almanca ve Rusçanın da yer aldığı birçok dilin bir kısmını bilen, diğer bir kısmına da aşina olan sözlükbilimci (lexicographer) ve ünlü *Oxford English Dictionary*'nin (OED) 1879'dan ölümüne kadar baş editörü olan Sir James Augustus Henry Murray (ö. 1915) bunlardan biriydi.²⁹

Şartlar gereği 18-19. yüzyılda çok yaygın görülse de otodidakt eğitim özellikle 20. yüzyılın başlarında akademyanın ilgisini çeker ve bizzat kendisi bir araştırma objesi haline gelir. İlk defa 1833 yılında Alman pedagog Alexander Kapp (öl. 1869) tarafından yetişkinlerin yaşam boyu eğitimini anlamak ve şekillendirmekle ilgilenen bilimi ifade için kullanılan "Andragogik" terimi Malcolm Shepherd Knowles'un (öl. 1997) dikkatini çekecek ve geliştirilecektir. Knowles yetişkinlerin çocuklardan farklı öğrendiklerini fark etmiş ve bu yüzden andragojinin geleneksel pedagojiden farklı ilkeleri olduğunu anlamıştı. Bireyler olgunlaştıkça çevrelerine olan bağımlılıkları azalıyor ve çocuklardan farklı olarak kendi kendilerini yönetmeye başlıyorlardı. Üstelik onların çocuklara göre yararlanabilecekleri daha fazla sayıda deneyimleri vardı ve kendi kendilerini motive edebiliyorlardı. Sosyal rollerinin gerektirdiği bir şeyi öğrenmeye hazır olduklarında veya öğrenmeleri gereken şeye acil ihtiyaçları olduğunda, yetişkinlerin problem odaklı hızlı öğrenmeleri dikkat çekiciydi. Knowles andragojiyi erişkinlerin öğrenmelerine yardımcı olabilme bilimi ve sanatı olarak tarif etmişti.³⁰ Tüm bunlara 1950'lerde dikkat çeken Knowles, yetişkin eğitimi alanında Türkçeye "öz yönlendirmeli öğrenme" olarak çevrilebilecek "self-directed learning" kavramını tanımlayarak otodidaktik yaklaşımları kuramsallaştırdı. Daha sonra gelen Allen Tough (öl. 2012) ve Gerald Grow gibi daha birçok araştırmacı bu alana katkı verdiler.³¹

²⁹ Hayatıyla ilgili ayrıntılar için bk. Murray, Katharine Maud Elisabeth, *Caught in the Web of Words: James A.H. Murray and the Oxford English Dictionary* (New Haven & London: Yale University Press, 2001).

³⁰ B. Murat Yalçın vd., "Malcolm Shepherd Knowles ve Erişkin Eğitimi" *Tıp Eğitimi Dünyası Sayı 19* (2005), 36.

³¹ Ömer Avcı, "Yetişkin Eğitiminde Bir Kavram Üç Kuram: Öz-Yönlendirmeli Öğrenme", *Medeniyet Eğitim Araştırmaları Dergisi* 6/1 (Haziran 2022), 20.

2. Kesfî Bilgi ve Mistizm

Bu kavramların açıklanmasından ve İbn Tufeyl düşüncesinde neye tekabül ettiğini göstermezden önce bilim, kelam, felsefe ve tasavvuf alanlarının neye işaret ettiğini kısaca açmamız gerekmektedir. Bilindiği gibi bu disiplinleri birbirinden ayıran en önemli farklılıklar onların epistemik yaklaşımlarında ortaya çıkar. Zira bilgiye nasıl ulaşılabileceği ve neyin bilgi sayılması gerektiği önemli bir tartışma konusudur. Asıl konumuzdan çok uzaklaşmamak adına, aradaki farklılığı ayrıntıya girmeden genel bir açıklamayla özetlemekte fayda vardır. Buna göre bilim, epistemik temel olarak gözlem, deney, nedensellik ve doğrulanabilirliği baz alarak nesnel ve evrensel bilgiyi arar. Her türlü konuyu sorgulayabilen felsefe ise akıl yürütme ve mantığı temel alarak kavramsal analizler yapar. Buna mukabil kelam ilmi, vahyi kaynak alarak dini inançları cedel yoluyla ispata dayalı bir yöntem benimser. Hakikatin sadece akıl ve duyularla anlaşılamayacağını savunan tasavvuf ise, doğrudan manevi deneyim ve kalp bilgisine başvurur. Yaşanılan tecrübeye binaen keşf, ilham, vehb, zevk vb. terimlerle ifade edilen bu son bilgi edinme yolunun en önemli özelliği tamamen bireysel olmasıdır. Bu sebeple olsa gerek doğrulanamayan ve sağlaması yapılamayan tasavvufun epistemik anlayışına tarih boyunca birçok itirazda bulunulmuştur. “Tasavvufa mükâşefe ilmi, sûfilere de ehl-i mükâşefe veya ehl-i keşf denilmesi”³² keşf sözcüğünü tanımlamamızı gerekli kılar. Arapça, açığa çıkarma, örtülü olanı açma, bir şeyi örten perdenin kalkması gibi anlamlara gelen keşf kelimesi literatürde, sûfinin riyazet sonucu elde ettiği özellikler neticesinde üstü örtülü ve kendisine sır olan hakikatin bilgisini elde etmesi şeklinde tanımlanır.³³ Tanımdan da kolayca anlaşılabilirliği gibi söz konusu olan bilgi metafizik bilgidir ve nihai amacı marifetullahıdır.

Artık konuyu getirip İbn Tufeyl ve onun eseri olan *Hayy bin Yakzân*'a dayamanın zamanı gelmiştir. İbn Tufeyl araştırmasına kendi çağında aynı zamanda doğa bilimcisi de olan filozofların yanı sıra kelamcıları ve tasavvuf erbabını da dahil eder. Eserinin girişinde bu üç disiplinden kendi zamanına kadar olan en önemli kişiliklerle ilgili değerlendirmelerini sunduktan sonra, hangisinin daha güvenilir olduğunu anlamamız için bir örneğe başvurur. Örnek şöyledir; aklî melekeleri yerinde olduğu halde anadan doğma âmâ olan bir kişi zaman içerisinde büyüdüğü şehrin bütün evlerini, camilerini, sokaklarını, insanların tamamen öğrenip tanıdıktan sonra günün birinde gözleri aniden açılır. Gözleri açıldıktan sonra şehirde bulunan insan ve eşyayı, görmediği zamanlardaki intibalarına tamamen uygun bulur ve eski bildiklerine zıt hiçbir şey gözüne ilişmez. Fakat bu yeni durumda kendisinde iki his oluşur. İlki, gözü açıldıktan sonra elde ettiği yeni bilginin öncekinden daha açık olması; ikinci ise daha net olan bu bilgi dolayısıyla büyük bir zevk almasıdır (zevkî bilgi).³⁴ Doğanın gözlemlenmesi sonucunda elde edilen duyusal bilgi ve bu bilgilerin muhakemesi sonucunda ortaya çıkan teorik rasyonel bilgiyi önemsemek ve gerekli görmekle beraber İbn Tufeyl'e göre eksiksiz tam bir bilgi ancak sezgisel yolla sağlaması yapılan bilgidir. Filozoflarla tasavvuf erbabını karşılaştırdığı âmâ örneğiyle tam da bu durumu açıklamaya çalışır. Bu örneğe göre filozofların aklî yöntemleriyle Tanrı bilgisine ulaşmak mümkün olsa da bu bilgi, anadan doğma bir körün çevresi hakkında edindiği bilgiye benzer ve bir kesinlikten söz edilemez. Buna karşın sûfilerin bilgisi ise âmânın gözü açıldıktan sonra gördüğü görüntüler gibi nettir, kuşkuyla yer bırakmaz. Ancak İbn Tufeyl bununla metafizik bilginin kastedildiğinin akıldan

³² Süleyman Uludağ, “Keşf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 24 Eylül 2025).

³³ Krş: Abdurrazzâk Kâşânî, *Mu'cam Istilâhâtü's-Sûfiyye*, Thk. Abdu'l-âl Şâhîn (Kahire: Daru'l-manâr, 1992), 346; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Anka Yayınları, 2004), 366.

³⁴ İbn Tufeyl, “Hayy bin Yakzân”, 28-30.

çıkarılmaması gerektiğinin altını özellikle çizer. Söz konusu mukayese doğa bilimleriyle ilgili değil, filozof ve sûfilerin metafizik âleme yönelik ortaya koydukları bilgiler arasında yapılmıştır.³⁵

Filozofların doğa bilimleriyle ilgili ortaya koydukları verilere saygıyla yaklaşan İbn Tufeyl'in daha sonra fizik ve metafizik arasında bir ayırma gitmesi Gazzâlî'nin (öl. 1111) Tehâfüt tartışmalarını hatırlatmaktadır. Hatırlanacağı üzere bu tartışmanın ana fikri filozofların doğa bilimlerinde yakaladıkları başarıların metafizik konularda da doğruyu söyledikleri anlamına gelmediği şeklindeydi. Zira fizik âlemini anlamak için kullanılan yöntemlerle metafizik anlaşılamazdı. Ancak bu itiraz, filozofların doğa ilimleriyle ilgili ortaya koydukları doğru bilgiyi kabul etmeye engel değildir. Nitekim İbn Tufeyl, roman kahramanı Hayy'ı önce doğa bilimlerinde yetiştirir ama sonra adım adım metafizik bilgiyi ona mümkün kılacak mükâsefe ile tanıştırır.

Diğer yandan 'mistik' kelimesi, gizli veya sırta ait olan anlamındaki Yunanca mystikós (μυστικός) sözcüğünün Türkçeleşmiş halidir. Gözlerin kapanması manasına gelen mýein (μύειν) sözcüğünden türetilmiş bir sıfattır ve ilk olarak geç antik dönemde felsefi bir anlam kazanır. Bir konuşma biçiminin gizli anlamına, karanlık bir kelimenin gizemli anlamına vb. işaret edildiği her yerde bu terim kullanılır.³⁶ Kelime daha çok bireyin içsel yolculuğunda, duyular ötesi hakikati sezgiyle kavramaya dayalı tecrübelerin tümüne birden işaret eden bir üst başlık gibidir. Bu anlama göre gözlerin açık olmasını gerektiren fizikî dünyanın (zâhir) keşfinin aksine öte dünyayı (bâtın) keşfetmeyi istemek gözü kapatmayı gerektirecektir.

3. Hayy bin Yakzân ve Otodidaktizm İlişkisi

İbn Tufeyl'in *Hayy bin Yakzân* adlı romanı felsefe, bilim ve teolojinin birbiriyle kesiştiği, çatıştığı veya uzlaştığı noktalarda kendine has sentezlerle ortaya çıkan ve her üç disiplinin düşünce tarihinde yarattığı gerilimde arabulucu bir rol oynayarak uzlaşmacı tavrıyla dikkatleri üzerine çeken önemli bir klasik eserdir.³⁷ Birçok dünya diline tercüme edilen *Hayy bin Yakzân*'ın kaleme alındıktan sonraki yüzyıllarda Batı'daki benzer çalışmalar için bir esin kaynağı olduğu ve Aydınlanma dönemine kadar devam eden süreçte birçok düşünürü etkilediği ileri sürülse³⁸ de çalışmamızın sınırlarını aşmamak adına bu tartışmalara değinilmeyecektir. Bununla beraber *Hayy bin Yakzân*'ın otodidakt bir örnek olma özelliği ve bu özelliğine dikkat çeken Batıdaki çalışmalar doğal olarak araştırmamızın kapsamı içerisinde olacaktır. Zira eserin İbraniceden, Latince, İngilizce, Almanca ve Felemenkçeye kadar Batı dillerinde çevrilerinin yapılmasını sağlayan düşünürlerin en önemli hareket noktalarından biri onun ortaya koyduğu otodidakt öğrenim modeliydi. Nitekim Arapçadan Latinceye doğrudan ilk çevirisini yapan Edward Pococke onu bu sebepten *Philosophus Autodidactus*³⁹ (Otodidakt Filozof) adıyla neşreder. 13. yüzyılda metnin anonim bir tercümesinden sonra İbranice ilk çevirisinin bir şerh eklenerek Yahudi düşünür Moses ben Joshua Narbonni (öl. 1362) tarafından 1349 yılında Barcelona'da *Yehiel Ben-Uriel* başlığı altında yapıldığı görülür. Narbonni bu şerhinde felsefenin gençlere öğretilebileceğini ileri sürüyor, doğanın deneysel keşfinin imkânını savunuyor ve otodidaktizmi övüyordu. 1492'de Narbonni'nin

³⁵ İbn Tufeyl, "Hayy bin Yakzân", 30.

³⁶ Peter Heidrich, "Mystik", *Historisches Wörterbuch der Philosophie online* (Erişim 24 Eylül 2025); Wolfgang Pfeifer, "Mystik", *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen* (Erişim 24 Eylül 2025)

³⁷ Sözü edilen disiplinlerin *Hayy bin Yakzân* adlı eserin yazıldığı dönemindeki ilişkilerini ortaya koymaya çalışan bir çalışma için bk. Selahattin Akti, *Dini, Siyasi ve Felsefi Arka Planıyla Hayy bin Yakzân* (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2024).

³⁸ *Hayy bin Yakzân*'ın Batı düşünce hayatı üzerindeki etkileriyle ilgili şu çalışmalara bakılabilir: Samar Attar, *İbn Tufeyl'in Modern Batı Düşüncesi Üzerindeki Etkisi*, çev. Ayşenur Alper (İstanbul: Albaraka Yayınları, 2021); Avner Ben-Zaken, *Hay Bin Yakzân'ı Okumak*, çev. Yavuz Alogan (İstanbul: İthaki Yayınları, 2017).

³⁹ Abi Jaafar Ebn Tophail, *Philosophus Autodidactus, Sive Epistola ABI Jaafar Ebn Tophail de Hai Ebn Yokdhan*. Çev. Edvardo Pockokio (Oxford: Sheldonian Theatre, 1700).

şerhi üzerine daha kapsamlı bir şerh yazan ve eseri İbraniceden Latinceye çeviren Yahudi edebiyatçı ve filozof Yohanan Alemanno (öl. 1504) muhtemelen bunu Giovanni Pico della Mirandola'nın (öl. 1494) isteği üzerine yapmıştı ve hareket noktaları Narbonni ile benzerdi.⁴⁰

Hayy bin Yakzan'ın Avrupa dillerine yapılan tercümelerinden sonra yer yer otodidakt özellikler taşıyan benzer eserlere de ilham kaynağı olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Nitekim Baltasar Gracián (öl. 1658) tarafından ilk olarak 1651 yılında yayınlanan *El Criticón* adlı roman *Hayy bin Yakzan* ile neredeyse aynı içeriğe sahiptir. St. Helena adası açıklarında gemisi batan roman kahramanı Critilo, bu ıssız adada vahşi bir hayvan tarafından yetiştirilen genç bir adam tarafından kurtarılır. Hiçbir dil anlamayan kurtarıcısına nasıl konuşulacağını öğreten Critilo ona Andrenio adını verir. Daha sonra Andrenio öğretmenine bu adada nasıl büyüdüğünü, çevresini nasıl keşfettiğini ve sonunda dünyanın yüce yaratıcısı hakkında ne düşündüğünü anlatabilecek hale gelir. *Hayy bin Yakzan*'ın etkisi altında yazılan bir diğer örnek te 1719 yılında neşredilen ve Alexander Selkirk adlı İskoç bir maceracının gerçek hikâyesine dayandığı söylenen Daniel Defoe'nun *Robinson Crusoe* adlı romanıdır.⁴¹

Orta Çağ'da yazılan *Hayy bin Yakzan* ile Modern Çağ'da yazılan *Robinson Crusoe*'yu karşılaştıran Leo Strauss'un (öl. 1973), her iki dönemin otodidakt insanı arasındaki karakteristik farkı ortaya koyduğu şu cümleleri dikkat çekicidir: "Her iki çalışma da toplumun veya medeniyetin yardımı olmaksızın kişinin kendi doğal yetenekleriyle nelere ulaşabileceği sorusuyla meşgul olur. Orta Çağ insanı mükemmel bir filozof olmayı başarır, modern insan ise teknolojik bir medeniyetin temelini atar."⁴² Strauss'un bu değerlendirmesi Orta Çağ insanı ile Modern Çağ insanının benlik anlayışı ve varoluşsal amacı bakımından farkını ortaya koymak noktasında muazzam derecede önemlidir. Sadece varlık anlayışı değil, bilginin ne olduğu, mahiyeti ve amacına yönelik anlayışta da her iki çağ arasındaki fark oldukça büyüktür.

İbn Tufeyl'in otodidakt bir model olarak ortaya koyduğu *Hayy bin Yakzan* adlı öykü kahramanı için kendisinden önce yazılmış bir eserden ilham almış olması kuvvetle muhtemeldir ve bu eserin de otodidakt yönü dikkat çeker. Sözünü ettiğimiz eser İbn Bâcce'nin *Tedbîru'l-Mutevâhhid* adlı eseridir. Söz konusu eserinde İbn Bâcce öncelikle erdemli ve erdemsiz şehrin özelliklerine kısaca değinir. Ona göre erdemli şehirde her şey o kadar düzenli ve insanlar o kadar bilinçlidir ki orada ne hastalıkları iyileştirecek tabiplere ne de suçlulara ceza verecek yargıçlara ihtiyaç duyulur. Buna karşın düzeni bozulmuş erdemsiz şehirler de vardır. Ancak bu şehirlerde, içinde yaşadıkları toplumdan farklı olarak doğru düşünceye sahip olan insanlar da bulunabilir. Bu insanlar savundukları doğru görüşler ile toplum içinde yalnız kalır ve hatta dışlanırlar. Bu kimselere toplumun, ekinler arasında kendiliğinden biten ayırık otu (nevâbit) muamelesi yaptığını ileri süren İbn Bâcce'nin kendisi de onlar için aynı ismi kullanır.⁴³ Ona göre "onlar, kendi vatanlarında, kendi topraklarında ve kendi komşuları arasında yaşasalar da fikirleriyle yabancı olan ve sûfilerin 'yabancılar/gurebâ' diyerek isimlendirdikleri kimselerdir".⁴⁴ Böylesi insanların mutluluğu, imkân bulabilirlerse, ancak bireysel ve yalnız (mütevâhhid) olabilecektir. İbn Bâcce, *Tedbîru'l-Mutevâhhid* diye isimlendirdiği eserinde, erdemsiz şehirdeki yalnız adamın, toplum içine karışıp bozulmadan mutluluğu nasıl elde edeceğiyle ilgili otodidakt "tedbirleri" ele alır. Hiç kuşkusuz bu yönüyle eserin otodidaktik bir öğretiyi esas aldığı söylenebilir. İbn Bâcce,

⁴⁰ Akti, *Dînî, Siyasi ve Felsefi Arka Planıyla Hayy bin Yakzân*, 203-204.

⁴¹ Her iki eserin *Hayy bin Yakzan* ile olan ilişkisinin bir değerlendirmesi için bkz. Akti, *Dînî, Siyasi ve Felsefi Arka Planıyla Hayy bin Yakzân*, 12-14.

⁴² Leo Strauss, "How To Study Medieval Philosophy", *Interpretation* 23/3 (1996), 330.

⁴³ İbn Bâcce, *Tedbîru'l-Mutevâhhid*, thk. İlyas Özdemir (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2020), 86.

⁴⁴ İbn Bâcce, *Tedbîru'l-Mutevâhhid*, 88.

mütevahhid ile ileride ortaya çıkma olasılığı olan erdemli şehir modelini zihninde taşıyan ve gerektiğinde bunu insanların hizmetine verecek olan ideal bir insan modeli tasarlamaktadır. Yalnız ve metafizik düşünceye eğilimli Hayy karakteri, İbn Bâcce'nin *Tedbîru'l-Mutevahhid*'indeki "yalnız adamının" abartılmış bir versiyonu olarak görülebilir. Ancak İbn Tufeyl teorik aklın ıslahı için İbn Bâcce gibi yalnızlığın gerekliliğini kabul etse de İbn Bâcce'nin mutlak hakikate ulaşmada aklın rolü konusundaki tek yanlı vurgusundan pek memnun değildir.⁴⁵ Keşfi bilgiyi ayıplayan veya küçük gören İbn Bâcce'nin *Tedbîru'l-Mutevahhid* adlı eserinde İbn Tufeyl'e göre eksiklikler vardır ve ileride bunları tamamlayacağını söylese de bunu başaramamıştır.⁴⁶ *Hayy bin Yakzân* adlı bir eserin ortaya çıkışını belki de İbn Tufeyl'in bu eksikliği tamamlama arzusuna borçluyuzdur.

İbn Tufeyl'in toplum ve medeniyetin her türlü etkisinden uzak olan öykü kahramanı Hayy, ıssız bir adada doğar, yalnız büyür ve ihtiyaçlarını gidermek için hep düşünmek zorunda kalır. Kendisinde otodidaktik öğrenim biçiminin en iyi örneklerinden birini gördüğümüz roman kahramanı Hayy, yapayalnız olduğu bu adada ilk etapta diğer canlılarla arasındaki farkı anlar ve doğa içerisindeki konumu kavrar. Düşündükçe merakı artan, merak ettikçe yeniden düşünen Hayy'ın görünen dünyaya karşı geliştirdiği bu kabiliyetinin onu, zamanla görünmeyeni de düşünmeye sevk ettiğine şahit oluruz. Hayatta kalabilmek ve sadece maddi ihtiyaçlarını karşılamak üzere yola çıktığı zihni yolculuğunda Hayy, kademe kademe ilerleyerek en nihayetinde Tanrı'yı ve onunla olan ilişkisini keşfeder. Tanrı-âlem ilişkisinde kendi konumunu tespit eden Hayy, bu konuma uygun değerler vazetmekte gecikmez. Vazettiği bu ahlaki değerler ona, kendi dışında kalan canlı ve cansız tüm varlıklarla ilişkisini düzenleme imkânı tanır. Saygı ve sevgi temeline oturtulan bu düzen, var olan her bir şeyin var olma hakkına saygı duymayı gerektirdiği gibi ona değerini de verir.⁴⁷

İbn Tufeyl'in öykü boyunca Hayy'ın hayatını anlatırken izlediği yolun genel manada Aristoteles müfredatına uygun olduğu görülür; doğa bilimleri, psikoloji, matematik, metafizik, ilahiyat, etik ve siyaset. Toplumun ve onun geleneksel eğitiminin her türlü çeşidinden uzakta, ıssız bir adada yaşayan Hayy'ın altı dönem şeklinde aktarılan otodidaktik öğrenim dönemlerini aşağıdaki gibi özetlemek mümkün görünmektedir:

"I. Dönem (7 yaşına kadar): Özgüveni uyanır, bağımsız hareket etmeyi ve kendi başına hayatta kalmayı öğrenir (kendinin farkına varma).

II. Dönem (21 yaşına kadar): Yaşam koşullarını bilinçli ve amaçlı bir şekilde şekillendirir, alet yapar, ateşi keşfeder, ceylanı ameliyat eder (gözlem, deney, muhakeme).

III. Dönem (28 yaşına kadar): Duyusal olarak algılanabilir nesnelerden yola çıkarak soyutlama yoluyla akli olarak anlaşılabilirler alanına ilerler. Birlik ve çokluk üzerine düşünerek bireylerin, türlerin ve cinslerin farkına varır. Fiziksel şeyleri inceler ve sûtret ile madde arasında ayırım yapmayı öğrenir. Bir canlı formu olarak ruhunu tanır. Her şeyin bir ilk nedeni olması gerektiği ona açık hale gelir... (formel düşünme).

IV. Dönem (35 yaşına kadar): Göksel cisimlerin yasalarını keşfeder ve buradan tüm cisimlerin dolayısıyla evrenin de sonlu olduğu bilgisine ulaşır... Buradan metafiziğe geçer ve Tanrı'ya dair tasavvuru oluşmaya başlar.

V. Dönem (49 yaşına kadar): Kendisini Tanrı bilgisine götüren şeyin cismânî duyular değil, kendini kendi yapan hakikati (ruh) olduğunu ve bunun da Tanrı'ya benzediğini anlar. Bu gerçek varlık olan

⁴⁵ Bahtiyar Hüseyin Sıddıkî, "İbn Tufeyl", çev. İlhan Kutluer, *İslam Düşüncesi Tarihi*, ed. M. M. Şerif (İstanbul: İnsan Yayınları, 1996), 151.

⁴⁶ İbn Tufeyl, "Hayy bin Yakzân", 36.

⁴⁷ Akti, *Dini, Siyasi ve Felsefi Arka Planıyla Hayy bin Yakzân*, 8.

ruh cisimsizdir ve ancak kendisi aracılığıyla kavranabilir; aynı zamanda hem bilen ve hem de bilinendir... Tanrı'nın sıfatlarını düşünerek onlara benzemeye çalışır ve fenâ makamına erer (mistik tecrübe).

VI. Dönem (50 ve sonrası): Absâl ve Selâmân'ın hikâyeye dâhil olduğu dönem; diğer insanları ve toplumu tanır..."⁴⁸

Eser dikkatle incelendiğinde İbn Tufeyl'in genelde insanın çevresiyle ve yaratıcısıyla olan ilişkisini, özelde ise inanç ve akıl arasındaki gerilimi kendine konu edindiğini ve insanlara bilgiye giden yolları göstermek istediği görülür. Tanrının verdiği akıl dolayısıyla insan, tümdengelim, mantık ve kesin akıl yürütme ile analiz ve deney gibi öğrenme araç ve yöntemlerini aktif olarak kullanmaya muktedirdir. Bu durumda insanın kendi tekâmülü için çabalaması sadece mümkün değil, İbn Tufeyl'e göre aynı zamanda dînî bir görevdir. Zaten dikkatlice bakıldığında eserde insan nefsinin başlangıcının boş bir levha gibi düşünülmediği ve bir yaratıcı fikrinin başından itibaren var olduğu görülecektir. Ancak bu fikrin açığa çıkması için temayülleri ve önyargıları olmayan saf bir akla ihtiyaç vardı ve bu yüzden öykü, Hayy'ı ıssız bir adada doğup büyütür, onu sosyal önyargı ve temayüllerden uzak tutarak bizleri saf bir akıl ile tanıştırır. Bu saf zihin sırasıyla tecrübe (gözlem, deney), tefekkür (teori) ve vecd (keşf) hali ile tanıştırılarak nefste fıtraten bulunan hakikatin ortaya çıkması için uğraş verilir. Buna göre hakikatin bilgisine sahip olmak için iki yönlü bir çaba gerekmektedir. Bunların ilki gözlem ve deneyden beslenen tefekkür, ikincisi ise ruhu tezkiye etmekle gelişen keşftir. Buna göre doğadaki nesneleri temel alarak tecrübe ile zenginleşen akıl, teorik düşünmeyle en yüce gerçek olan Tanrı'nın bilgisine ulaşabilir, ancak ulaşılan bilgiyi tam anlamıyla kavrayabilmek keşfi bilgiyi (sezgisel) gerektirecektir. Keşfi bilgiyi elde etmek ise ancak o bilginin tecelli edeceği mekân olan kalbi her türlü dünyevi ilgi ve eğilimlerden arındırmakla (tezkiye) mümkün olur. Bilgi kuramında ne akli ne de sezgiyi dışarıda bırakan İbn Tufeyl için tecrübenin akılla ve aklın da sezgiyle uyumu önemlidir. Kişiyi bilginin en yüksek kaynağına götürecek olan vecd haline ulaşmak için ruhun terbiye edilmesi gerektiğini düşünen İbn Tufeyl, bunun insanın içindeki nurun sağladığı keşf ile mümkün olacağını düşünür. Buna göre insan kendine dönmeli ve kendini tanımalıdır. Çünkü kendini tanıyan birey yaratıcısını da tanıyacaktır.⁴⁹ Ancak yaratıcıyı gayricismânî soyut bir varlık olarak tarif eden İbn Tufeyl için O'nun bilinmesi doğal olarak duyuşsal algılar ile mümkün olmaz. Nitekim her şey ancak kendi benzeriyle bilinebilir ve tersini düşünmek bizi mantıksal hatalara götürür. O halde Tanrıyı idrak ancak O'nun gibi soyut olan bir aracı ile mümkündür ki İbn Tufeyl'e göre o da insanın zatı veya özü olarak görülebilecek olan insan nefsidir.⁵⁰ Bu da bizi sözü edilen bilgi edinme tecrübesinin tamamen ruhsal veya manevi olduğu düşüncesine getirir (mistik tecrübe).

Bilgi edinmekle ilgili yukarıda verilen açıklamaları toparlayacak olursak eserde 'gözlem' ile başlayan bilginin inşa sürecinin 'tefekkür' (akli) ve 'müşâhade' (kalbî) ile devam ettiğini söyleyebiliriz. Hayy'ın fizik âleminde gözlem ve deneyle elde ettiği tümevarımdan sonra çilecilik ve tefekkürle metafizik tümdengelim kabiliyeti elde ettiği görülür. İbn Tufeyl bununla, her ne kadar doğa bilgisi ile sûfî irfan arasında temel bir ayrım varsa da ikisinin birbirlerinin zıddı olmadığını göstermek istemiştir. Buna göre ilkinde takip edilecek sıkı bir eğitim bireyi zorunlu olarak ikincisine ulaştıracaktır.⁵¹ Kurumsallaşmış tasavvuf içerisinde mürşit-mürit ilişkisi şeklinde

⁴⁸ Akti, *Dînî, Siyasi ve Felsefi Arka Planıyla Hayy bin Yakzan*, 287-288.

⁴⁹ Krş. Akti, *Dînî, Siyasi ve Felsefi Arka Planıyla Hayy bin Yakzan*, 292-293.

⁵⁰ İbn Tufeyl, "Hayy bin Yakzan", 128.

⁵¹ Akti, *Dînî, Siyasi ve Felsefi Arka Planıyla Hayy bin Yakzan*, 296.

ilerleyen süreç, müşhidin aradan çıkarılmasıyla Hayy modelinde otodidakt bir şekilde yürütülmüştür. Üstelik eğitime Aristoteles müfredatına uygun olarak doğa bilimleri ile başlanmış, gözlem, deney (duyu) ve akabinde tefekkürle (akıl) devam eden süreç, riyazet ve çilecilikle metafizik bilgiye ulaştırılmıştır. Okuyucuya bu yolla natüralist bir mistizm örneği sunan İbn Tufeyl, bilim, felsefe ve tasavvufun hiçbirini dışarıda bırakmadan bir hiyerarşi örneği sunar. Diğer yandan Hayy'ın doğadaki yalnızlığı ve bilgiye dışsal öğretici olmadan gelişen zihinsel bir süreçle ulaşması, bizlere, daha önce geniş anlamı verilen otodidaktizm ile bir ilişki kurmak için de imkân sağlamıştır. Ancak bu ilişki daha önce örneklerine yer verilen versiyonlardan farklı olarak, kişiyi nihai hedef olarak görülen Tanrı bilgisine mistik (mükâşefe) bir deneyimle ulaştırmakla ayrışır.

Makaleyi, daha önce fikirlerine değindiğimiz düşünürlerin İbn Tufeyl ile kısa bir karşılaştırmasını yaparak bitirmek istiyoruz. İnsan zihninin başlangıçta boş bir levha (Tabula Rasa) olduğunu kabul etmeyen İbn Tufeyl, bu konuda Platon'un bize anlattığı Sokrates ile ortak bir fikre sahip olsa da ayrıntılarda birbirlerinden ayrılırlar. Sokrates ve Platon'un ortaya koyduğu ve kabaca bilginin doğurtulması şeklinde formüle edilebilecek yöntemin düşünceyi bir diyalog içerisinde tanımladığı görülür. Burada düşünme ve öğrenme kendi içinde bir faaliyet olmaktan ziyade iki insanın karşılaşması ile gerçekleşir ve bu yönüyle toplumsal bir tarafı haizdir. Dolayısıyla uzleti değil topluluğu tercih eder ve bu yönüyle İbn Tufeyl'in Hayy modelinden uzaklaşır.

İbn Tufeyl'in fikirlerinin John Locke ve Jean-Jacques Rousseau'nun fikirleriyle de bazı farklılıklar içerdiği görülür. Her ne kadar her üç düşünür de insanın akıl ve deneyimle hakikate ulaşabileceğini savunmuş ve öğrenim sürecinde bireyin aktif rolünü vurgulamışsa da, felsefi temelleri ve pedagojik modelleri bağlamında birbirlerinden farklıdırlar. Nitekim Locke, rehberi olan bir eğitim modelinden söz ederken, Rousseau ise öğretmenin bilgi aktarıcısı değil, öğrenme sürecini düzenleyen bir rehber olarak görüldüğü ve doğaya uygun bireysel gelişimin öncelendiği bir modelle dikkatimizi çeker. Resmi eğitim sistemlerini çocukların doğasını bozduğu gerekçesiyle eleştiren Rousseau, eğitimde bir öğretmene yalnızca istenmeyen gelişmelere karşı bir bekçi olma görevi vererek çocuğunun doğal oyun ve keşfetme dürtüsünün rahatsız edilmediği bir eğitim anlayışı savunur. Ancak İbn Tufeyl'in Hayy'ı her iki düşünürden farklı olarak tamamen öğretmensiz bir öğrenimin mümkün olduğu fikrine dayanan bir modeldir. Diğer yandan John Locke'un aksine İbn Tufeyl insan zihninin başlangıçta boş bir levha olduğunu da kabul etmez. Ona göre aklî ilkeler ve Tanrı tasavvuru insanda doğuştan itibaren vardır. Bu durum İbn Tufeyl'in bilgi kuramında, Locke'ta görüldüğü gibi sadece tümevarıma değil, bilginin inşasında tüm dengeli de yer açar. Ayrıca İbn Tufeyl'in en önemli bilgi kaynağı olan sezgisel bilgi Locke'ta görülmez. Din ile felsefe arasındaki uyuma vurgu yapan İbn Tufeyl'e göre tecrübe ve akılla elde edilen bilgiler vahiyle çelişmezken Locke, dini inançları akıl süzgecinden geçirme taraftarıdır.

Sonuç

Makale boyunca kendisine yer verilen birbirinden farklı otodidakt biçim ve deneyimlerin birbirinden farklı amaçlar ve şekillerde gerçekleştiği, toplumsal şartlar ve ön kabuller ile de alakalı olduğu görülmektedir. Tarih boyunca farklı şartlar altında gerçekleşse de ortaya çıkan bu deneyimlerin insanın temel yetisinden kaynaklanıyor olduğu söylenebilir. Tarih boyunca otodidaktik öğrenmenin tanım ve kavramsal çerçevesiyle ilgili yapılan açıklamalar otodidaktik öğrenme teriminin birden fazla alt süreç ve alt faaliyeti kapsayan bir üst başlık gibi görülebileceğinin mümkün olduğunu göstermiştir.

İnsanların çoğunun dikkatini çekmese de *Hayy bin Yakzân* adlı eser otodidaktizm tartışmalarını alışılmadık bir biçimde teolojik boyuta taşımıştır. Tarih boyunca otodidakt öğrenim tartışmaları genel olarak bireyin insani ihtiyaçlarının karşılanması ve çağdaş medeniyetin gerektirdiği bilgi standartlarına ulaşmada ne kadar etkili olduğu yönünde olmuştur. Ancak İbn Tufeyl söz konusu eseriyle otodidaktizm tartışmalarına vahiyden bağımsız bilgi elde etmenin mümkün olup olmadığını da eklemiştir. Nitekim aynı soru İslam kelim geleneğinde de ele alınmış ve kendisine vahiy ulaşmamış kişilerin sorumlulukları tartışılmıştır. Kendisine vahiy ulaşmasa da insanın aklını kullanarak bir Tanrının var olduğunu bulabileceği şeklindeki gelenekte var olan genel kanaate uygun olarak İbn Tufeyl de daha önce bahsi geçtiği üzere vahyin rehberliği olmadan da insanın aklını kullanarak tekamül edebileceğini ileri sürer. Bu yönüyle konu, İslam düşünce tarihinde yer alan her üç disiplini de ilgilendirmektedir.

Eserde dikkat çeken en önemli ayrıntı, Hayy'ın ulaştığı bilginin salt akıl ve gözlemle sınırlı kalmayarak zamanla mistik bir deneyimle keşfi bir boyuta evrilmesi ve onu klasik anlamda rasyonalist bir otodidakt örneği olmaktan çıkarttığıdır. Tecrübenin akılla ve aklın da sezgiyle uyumunu önemseyen İbn Tufeyl'in bilgi kuramında sezgiye de yer verdiğine daha önce değinilmişti. Ona göre hakikatin bilgisine (marifet) ulaşmak insanın içindeki nurun sağladığı keşf ile mümkündür. İnsanın bu bilgiyi elde etmesi ancak kendine dönmesi ve kendini tanımasıyla mümkün olur. Çünkü kendini tanıyan yaratıcısını da tanıyacaktır. O halde bilgiyi elde etmek için kendinden kendine yaptığı bu yolculukta kişinin, gözlem, deney ve muhakeme sonrasında ruhunu tezkiye ederek vecd hali ile tanışması 'mistik otodidaktizm' olarak adlandırılabilir. Bilimsel otodidaktizmin karşısına yerleştirdiğimiz bu yeni kavram önemlidir. Zira bilginin genişlemesini önceleyen bilimsel otodidaktizmin aksine mistik otodidaktizmde bilince ulaşma gayreti vardır. Bu bilinç, malumatın çokluğuyla değil neliğiyle ilgilidir, amacı ise kesretin bilgisi değil, onun ardındaki hakikattir (marifetullah). Bu açıdan yaklaşıldığında eser, modern otodidakt tartışmaları içerisinde farklı bir perspektif sunması bakımından önemli ve dikkate değerdir.

Kaynakça

- Akti, Selahattin. *Dînî, Siyasi ve Felsefi Arka Planıyla Hayy bin Yakzân*. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2024.
- Arslan, Ahmet. *İlkçağ Felsefe Tarihi 2 – Sofistlerden Platon’a*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.
- Avcı, Ömer. “Yetişkin Eğitiminde Bir Kavram Üç Kuram: Öz-Yönlendirmeli Öğrenme”. *Medeniyet Eğitim Araştırmaları Dergisi* 6/1 (Haziran 2022), 1-22.
- Avner Ben-Zaken. *Hay bin Yakzan’ı Okumak*. çev. Yavuz Alogan. İstanbul: İthaki Yayınları, 2017.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Anka Yayınları, 2004.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları, 2022.
- Cihan, Mustafa. “John Locke ve Eğitim”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7/1 (2006), 173-178.
- Ebn Tophail, Abi Jaafar. *Philosophus Autodidactus, Sive Epistola ABI Jaafar Ebn Tophail de Hai Ebn Yokdhan*. çev. Edvardo Pockokio. Oxford: Sheldonian Theatre, 1700.
- Friedrich, Helmut Felix - Mandl, Heinz: “Psychologische Aspekte autodidaktischen Lernens”. *Unterrichtswissenschaft* 18/3 (1990), 197-218.
- Güncel Türkçe Sözlük. Erişim: 15.07.2025. <https://sozluk.gov.tr>
- Heidrich, Peter. “Mystik”. *Historisches Wörterbuch der Philosophie online*. Erişim 24 Eylül 2025. https://www.schwabeonline.ch/schwabe-xaveropp/elibrary/start.xav?start=%2F%2F%2A%5B%40attr_id%3D%27hwph_productpage%27%5D#/text/verw.mystik.mystisch?_ts=1758711921218
- Homerus. *Odyseia*. çev. Azra Erhat - A. Kadir. İstanbul: Can Yayınları, 2008.
- İbn Bâcce. *Tedbîru’l-Mutevahhîd*. thk. İlyas Özdemir. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2020.
- İbn Tufeyl. “Hayy bin Yakzân”. *Dînî, Siyasi ve Felsefi Arka Planıyla Hayy bin Yakzân*. mlf. Selahattin Akti. 20-197. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2024.
- Kâşânî, Abdurrazzâk. *Mu’cam Istilâhâtü’s-Sûfiyye*. Thk. Abdu’l-‘âl Şâhîn. Kahire: Daru’l-manâr, 1992.
- Kenny, Anthony. *Geschichte der abendländischen Philosophie - Neuzeit*. Übersetzt von Manfred Weltecke. Darmstadt: WBG, 2016.
- Kluge, Friedrich. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Hrsg. Elmar Seebold. Berlin/New York: Walter de Gruyter, 2001.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm. *Frühe Schriften zum Naturrecht*. Hrsg. Hans Zimmermann. Hamburg: Felix Meiner Verlag, 2003.
- Locke, John. *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*. çev. Vehbi Hacıkadiroğlu. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 1992.
- Muhammet Said Duran. *Felsefenin Kökeni*. İstanbul: Nobel Yayıncılık, 2024.
- Murray, Katharine Maud Elisabeth. *Caught in the Web of Words: James A.H. Murray and the Oxford English Dictionary*. New Haven & London: Yale University Press, 2001.
- Pfeifer, Wolfgang. “Mystik”. *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen*. Erişim 24 Eylül 2025. <https://www.dwds.de/wb/etymwb/Mystik>
- Platon. *Menon*. çev. Furkan Akderin. İstanbul: Say Yayınları, 2013.

- Platon. *Theaitetos*. çev. Birdal Akar. Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2016.
- Prenzel, Manfred - Heiland, Alfred. "Motivationale Prozesse beim autodidaktischen Lernen". *Unterrichtswissenschaft* 18/3 (1990), 219-234.
- Rousseau, Jean Jacques. *Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev*. çev. Sabahattin Eyüpoğlu. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.
- Rousseau, Jean Jacques. *Emile*. çev. Yaşar Avunç. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- Rousseau, Jean Jacques. *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*. Çev. Ünsal Oskay, İstanbul: Say Yayınları, 2009.
- Samar Attar. *İbn Tufeyl'in Modern Batı Düşüncesi Üzerindeki Etkisi*. çev. Ayşenur Alper. İstanbul: Albaraka Yayınları, 2021.
- Sıddıkî, Bahtiyar Hüseyin. "İbn Tufeyl". çev. İlhan Kutluer. *İslam Düşüncesi Tarihi*. ed. M. M. Şerif. İstanbul: İnsan Yayınları, 1996.
- Strauss, Leo. "How To Study Medieval Philosophy". *Interpretation* 23/3 (1996), 320-338.
- Tüfenkçi, Semra - Çetin, Mustafa: "Rousseau'da İnsan Doğası Ve Değerler Eğitimi". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/32 (Aralık 2017), 487-506.
- Uludağ, Süleyman. "Keşf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 24 Eylül 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kesf>
- Vorländer, Karl. *Geschichte der Philosophie*. 2. Cilt. Leipzig: Verlag der Dürr'schen Buchhandlung, 3. Basım, 1911.
- Yalçın, B. Murat vd. "Malcolm Shepherd Knowles ve Erişkin Eğitimi". *Tıp Eğitimi Dünyası Sayı* 19/19 (2005), 34-40.